

-
6. Літературознавчий словник-довідник / [авт.-уклад. Р.Т. Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін.]. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – С. 424.
 7. Мельник Г.С., Тепляшина А.Н. Основы творческой деятельности журналиста: учеб. пос. – СПб.: Питер, 2006. – С. 138-141.
 8. Тертычный А.А. Жанры периодической печати: учеб. пособ. – М.: Аспект Пресс, 2000. – С. 179-194.

In the publication the genre modifications of the reviews in the Duklia magazine are investigated. The thematic, composition and stylistic variety of the review publications are emphasized taking into account the peculiarity of the development of the Ukrainian literary process in Slovakia.

Key words: genre, review, literary reviews, press reviews.

УДК 316.774

В. Я. Мороз

*Класичний приватний університет,
м. Запоріжжя*

ІСТОРИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕРМІНІВ «КОЗАК» І «КОЗАЦТВО» ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Стаття присвячена актуальним питанням теорії й історії соціальних комунікацій, теле- і радіожурналістики, проблемі історичної інтерпретації термінів «козак» і «козацтво», з'ясуванню їх лінгвістичної природи. Розглянуто теорії походження козацтва, виділено головні чинники, що зумовлюють появу в суспільстві нової соціальної верстви. Проаналізовано питання про аксіологічну опозиційність нової еліти існуючої системи.

Ключові слова: соціальні комунікації, телевізійні і журнальні дискусії, термін, козак, козацтво, історична інтерпретація, лінгвістична суть, інформаційний простір, нова соціальна верства, аксіологічна опозиція.

Виникнення українського козацтва можна вважати феноменальним явищем в історії України, тому наукового розв'язання й теоретичного обґрунтування потребують питання його походження, характерних ознак й особливостей. На сьогодні досить суперечливими є погляди науковців щодо визначення **терміна** «козак». Уперше це слово згадується у Початковій монгольській хроніці, що датується 1240 р., й у перекладі з тюркських мов означає «одинокий», «схильний до завоювання». Словник половецької мови «Кодекс Куманікус» (1303) та додаток до грецького збірника житій святих «Синаксаря» містить слово «козак» для позначення полярних рольових функцій: «страж» і «розбійник» [1, с. 126].

Великий тлумачний словник сучасної української мови подає таке визначення слова «козак»: в Україні у XV-XVIII ст. – вільна людина з кріпосних селян або міської бідноти, що втекла на південні землі України та брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників; нащадок такої людини [2, с. 438].

Проблема появи та формування козацької верстви на сучасному етапі залишається дискусійною і потребує вирішення важливих теоретичних питань як в історичному, так і в соціолінгвістичному, соціокультурному й аксіологічному аспектах. Перші спроби її розв'язання датуються XVII ст., коли польські історики намагалися вивести козацький родовід із самоназви, тобто зі слова «козак». Наприклад, відомий польсько-литовський хроніст М. Стрийковський розробляє теорію, згідно з якою козаки походять від стародавнього ватажка «Козака», який вдало боровся з татарами. Спираючись на історичні праці науковців: Дорошенко Д. Нарис історії України. – Т. 1. – К., 1992. – С. 149-151; Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – К., 1997. – С. 110-111; Бойко О.Д. Історія України. – С. 126-144, можна навести цілий ряд положень (понад 10 версій), що пояснюють походження козацтва: 1) «хозарська» – ототожнює козаків з давніми народами степу «козарами», або хозарами; 2) «чорноклобуцька» – вбачає в них нащадків «чорних клобуків» – тюркського племені, яке у давньоруські часи жило в пограничному зі Степом Пороссі; 3) «черкаська» – вважає виникнення козацтва одним з наслідків процесу міграції в Подніпров'я черкесів (черкасів), які до того проживали в Тмутаракані; 4) «татарська» – виводить козацький родовід з татарських поселень, що виникли на Київщині за часів Володимира Ольгердовича та Вітовта, де шляхом злиття татарського елемента з місцевим населенням утворилася якісно нова верства – козацтво; 5) «автохтонна» – доводить, що козацтво як спільнота є прямим спадкоємцем, логічним продовженням вічових громад Київської Русі, які за литовської доби не зникли, а лише трансформувалися, зберігши свій вічовий устрій, у військово-службовій формуванні, підпорядковані великому литовському князю; 6) «болохівська» – пов'язує козачину з існуванням у давньоруських автономних громадах так званих болохівців, які після встановлення монгольського іґа добровільно прийняли протекторат Орди і вийшли з-під влади місцевих князів; 7) «бродницька» – висвітлює генетичний зв'язок козацтва зі слов'янським степовим населенням періоду Київської Русі – «бродниками», які жили у пониззі Дунаю; 8) «угодницька» – пов'язує виникнення козацтва з утворенням на території Наддніпрянщини громад вільних озброєних людей, котрі прибували сюди на промисли за рибою, бобрами, сіллю, дикими кіньми та іншою здобиччю; 9) «захисна» – пояснює появу козацтва на пів-

денних рубезах необхідністю дати організовану відсіч наростаючій татарській загрозі; 10) «соціальна» – факт виникнення козацтва пояснює як наслідок посилення економічного, політичного, національного та релігійного гніту, яке штовхало селянство до масових втеч на вільні землі та самоорганізацію в нових місцях проживання.

Наведені теорії походження козацтва розкривають його характерні ознаки та особливості, але жодна з цих теорій, на думку професора О.Д. Бойка, не може пояснити всієї складності виникнення та формування козацтва, оскільки кожна з них базується на якомусь одному чиннику із економічної, етнічної, воєнної чи соціальної сфер [1, с. 127].

Йому належить думка, що поява певного історичного явища зумовлена, як правило, сумарною дією чинників двох категорій (межа між якими досить умовна): тих, що роблять виникнення цього явища можливим, та тих, які зумовлюють його необхідність. Він називає чинники, що роблять можливими появу та формування козацтва: 1) існування великого масиву вільної землі зі сприятливими для життєдіяльності умовами в порубіжжі між хліборобською та кочовою цивілізаціями; 2) досвід освоєння південних територій ухадниками, бродниками та ін; 3) природне прагнення людей до міграції в пошуках кращого, до самозбереження, самоствердження і самореалізації [1, с. 128].

Необхідність виникнення козацтва, як стверджує професор О.Д.Бойко, зумовлена: 1) зростанням великого феодалного землеволодіння, що розпочалося з XV ст. і підштовхнуло процес господарського освоєння та колонізації нових земель; 2) посиленням феодалної експлуатації, прогресуючим закріпаченням, наростанням релігійного та національного гніту; 3) зростанням зовнішньої загрози, нагальною потребою захисту від нападів турків і татар [1, с. 128].

Деякі дослідники вважають, що козацтво як нова соціальна верства сформувалося на стику землеробської та кочової цивілізацій між слов'янським та тюркським етнічними масивами, між християнством та магометанством. Тому турки називають запорожців буткалами, тобто змішаним народом [1, с. 128].

У козацький побут органічно ввійшли тюркські слова (кіш, осавул, булава, бунчук, барабан, табір, майдан тощо), татарські озброєння (крива шабля), одяг і звичаї (шаровари, оселедець тощо). Тому **термін** «протистояння», поширений в історичній літературі, не зовсім точно відображає характер тих умов, за яких відбувалося формування козацтва. Цей маргінальний прошарок населення зростав на ґрунті взаємодії та пошуку компромісу між кочовою та хліборобською цивілізаціями [1, с. 128].

Професор О.Д. Бойко зазначає, що перші згадки про козацтво датуються XIII ст., проте як нова соціальна верства суспільної ієрархії воно формується водночас зі шляхтою протягом XV-XVI ст. Він стверджує, що фактично до кінця XVI ст. **термін** «козацтво» фіксував не соціальний статус, а спосіб життя, рід занять. Він наводить історичні факти, що у 1572 р. король Сигізмунд II Август видав універсал про утворення найманого козацького формування, і 300 козаків було прийнято на державну службу, записано у реєстр (список) і отримало правовий статус регулярного війська. Ним відзначено, що, хоча ця дія мала на меті розкол козацтва, намагання використати частину його сил в інтересах польської держави, все ж вона започаткувала два важливі суспільні процеси: а) утворення реєстрових збройних формувань; б) легітимізацію козацького стану – юридичне визнання прав, привілеїв та обов'язків козацтва як соціальної верстви [1, с. 128].

Кількість реєстрових козаків, як відомо, весь час зростала: у 1590 р. їх налічувалося 1 тис. осіб, 1625 р. – 6 тис, а 1631 р. – вже 8 тис. Організаційно реєстрове (городове) козацтво 1625 р. мало шість полків – Білоцерківський, Канівський, Черкаський, Корсунський, Переяславський, Чигиринський. Серйозним ударом по реєстровцях і по всій козацькій верстві була «Ординація війська Запорозького реєстрового» (1638), яка зменшила кількість реєстрового війська і обмежила привілеї та права козацтва [1, с. 129].

Навчальний матеріал посібника «Історія України» містить відомості, що на початку XVII ст. козацтво як соціальна верства не було однорідним: реєстрове (городове) козацтво – заможні, привілейовані козаки, які перебували на державній службі в Речі Посполитій; запорозьке (низове) козацтво – козаки, які проживали в пониззі Дніпра в межах військово-політичної організації Запорозька Січ; нерестрове козацтво, яке виникло внаслідок самовільного «покозачення» і, не маючи офіційно визначеного статусу, вело козацький спосіб життя у прикордонних районах. Проте, незважаючи на неоднорідність, козацтво вже мало свою соціальну нішу, власне місце в становій ієрархії Речі Посполитої [1, с. 129].

До походження термінів «козак» і «козацтво» звертається у книзі «Ілюстрована історія України з додатками та доповненнями» М. Грушевський, який пояснює, що **слово** «козак» широко розповсюджено у народів турецького кореня; воно вживалося ще у половців і досі вживається у турецько-татарських народів і означає бурлаку, який промишляє війною та розбоєм. Додавалось воно до степових татарських бурлак, перейшло і до наших, українських [3, с. 169].

Професор М. Грушевський вказує, що назва була нова у застосуванні до українських степовиків: вони називаються козаками в наших джерелах тільки з кінця XV ст., але саме явище – це степове буття на степовому кордоні дуже – давнє. Це ті ж **старі анти**, які ходили з болгарями й аварами в походи на візантійські землі. Це ті **бродники**, які поневірялись у подонських та подніпровських степах у половецькі часи, «берладники» й «вигонці галицькі», які кочували над Дністром і Дунаєм в XII і XIII ст., займаючись рибальством, а при нагоді й війною. Це ті **«хоробрі кмети»**, прикордонники, прославлені «Словом о полку Ігоревім», де Всеволод, князь курський,

хвалить свою дружину, під трубами повиту, під шоломами зеліяну, кінцем списа згодвану, яка скаче, немов сірі вовки, по степу, шукаючи собі честі, князеві – слави [3, с. 169].

У книзі М.Грушевський пише, що давнє явище одержує тільки нову назву, але в нових умовах – завдяки тому, що такі величезні простори вийшли з нормальних суспільних і політичних рамок життя, з-під нагляду адміністрації, з боярського й панського володіння – воно могло розвинути ширше й сильніше, ніж будь – коли раніше [3, с. 169].

Учений повідомляє, що про козаків у чорноморських степах ми знаємо вже з XIV і XV століть, але це козаки татарські або невизначеної народності. **Такі відомості, де говориться безперечно про українських козаків, ми маємо з 1490 року:** 1492 року кримський хан скаржитья, що кияни і черкаські розгромили татарський корабель під Тягиню, і великий князь литовський Олександр обіцяє пошукати винних серед козаків України. Наступного року князь Богдан Глинський, черкаський староста, розгромив турецьку фортецю Очаків, і хан називає цих людей козаками. У статутній грамоті Києву, виданій 1499 року, згадуються козаки, які вирушають з верхніх міст у степу за рибою і потім повертаються звідти через Черкаси та Київ із запасами свіжої, в'яленої і солоної риби. Отже, ми бачимо козаків у різноманітних заняттях: степовими промисловиками, самовільними добувальниками і як дружину прикордонного старости, який вирушає з ними громити турецьке місто. В таких ролях виступають вони і в інших відомостях початку XVI ст. [3, с. 170].

М.Грушевському належить думка, що **козацтво було тоді тільки заняттям, а не якимось особливим класом людей:** ідуть у козацтво міщани, селяни, старостинські слуги, бояри і шляхтичі. Але ще дуже мало було людей, які повністю віддавалися б козацтву, які були б тільки козаками, і не чим-небудь іншим. По Дніпровому шляху від Києва на південь, де осідало козацтво, населення у той час було дуже мало. У пізніших переказах з козацтвом найближчим чином пов'язують імена деяких прикордонних старост і намісників, як його творців, вождів і організаторів – особливо Остафія Дашковича, який був намісником київським і черкаським з 1510-х років і до самої смерті (1535), Предслава Лянцкоронського, який у той час займав староство Хмельницьке на Подолії. Вони потрапили потім у реєстр гетьманів козацьких як перші гетьмани, але насправді були тільки прикордонними старостами, які користувалися у своїх походах у степи на татар і на турецькі міста послугами місцевого козацтва, тобто людей, які займалися прикордонною війною з татарами і турками; така дрібна, партизанська війна і позначалася **іменем «козацтва»** [3, с. 171].

Партизанською війною, на думку ученого, займалися майже всі прикордонні старости, починаючи від Богдана Глинського, а також різні прикордонні магнати з українців і навіть з поляків (поміщиків подольських), під головним проводом найбільшого майстра цієї боротьби князя Костянтина Острозького. **Справжніми козацькими ватажками вони не були** і нерідко навіть обкладали козаків великими поборами за право ходити у степові уходи, забираючи у них поживу та ін. Але про них у джерелах того часу все-таки більше відомостей, ніж про справжніх козацьких вождів, про яких зустрічаємо тільки випадкові згадки як про ватажків сміливих походів на татарські улуси, на турецькі міста, як, напр., Карпо Масло з Черкас, Яцко Білоус з Переяслава, Андрушко з Брацлава і Лесун, згадані у відомостях 1540-х років. Сучасні літописці не цікавилися їхніми діями, і погром Очакова Карпом та його товаришами навіть не згадано у них. Тим часом похід Лянцкоронського на Очаків, походи Дашковича на татар набули гучної слави, і тому пізніші історики козацтва вважають їх першими козацькими виступами, хоч сучасники, розповідаючи про них, навіть не називають їх **козаками** – це ім'я лише пізніше було додано до цих походів та їх вождів [3, с. 171]. **Справжнє козацтво** – це не прикордонні старости, не молоді паничі з аристократичних сімей, які для моди та репутації або просто для розваги брали участь у «козацьких» походах у степи на татарські улуси. Справжні кадри **козацтва** становив убогий прикордонний український люд, який відважно промишляв і все більше перетворював цей промисел у своє постійне ремесло. Він прагнув всіляко звільнитися від обтяжливої влади прикордонних старост і їх замісників, які всевладно правили подніпровськими та побузькими замками. Тут йому було тісно і важко; повстання, які піднімалися проти старостинського гніту, закінчувались звичайно невдачею, оскільки мало ще було тут військових козаків. Не маючи можливості вільно організуватися у прикордонних містах, або, як тоді називали, «на волості», ще вільне козацтво чим далі, тим глибше заривалось у степах і влаштовувалось у них, створюючи там свої **козацькі гнізда** [3, с. 172].

Отже, протягом XV–XVI ст. в суспільстві формується нова соціальна верства – козацтво, яка виникла як опозиція, як виклик існуючій системі, як нова еліта, що небезпідставно претендувала на роль політичного лідера і владу. Підґрунтям для формування козацтва стали існування великого масиву вільних земель, накопичений у попередній період досвід їх освоєння, природне прагнення людей до самозбереження, самоствердження і само-реалізації. На певному етапі козацтво було тільки заняттям, а не якимось особливим класом людей. У пізніших переказах з козацтвом найближчим чином пов'язують імена деяких прикордонних старост і намісників, як його творців, вождів і організаторів, хоча вони насправді були тільки прикордонними старостами, які користувалися у своїх походах у степи на татар і на турецькі міста послугами місцевого козацтва, тобто людей, які займалися прикордонною війною з татарами і турками; така дрібна, партизанська війна і позначалася іменем «козацтва». Справжнє козацтво – це не прикордонні старости, не молоді паничі з аристократичних сімей, які для моди та репутації або просто для розваги брали участь у «козацьких» походах у степи на татарські улуси. Справжні кадри козацтва становив убогий прикордонний український люд, який відважно промишляв і все більше перетворював цей промисел у своє постійне ремесло. Феномен козацтва виявлявся у його характерних ознаках та особливостях:

козацька форма державності мала свою специфіку, оскільки виникла не на етнічній, а на морально – психологічній основі, тому людей об'єднала не сила державної влади, а високий духовний потенціал. Нова соціальна верства – козацтво пропалагувала ідеї вірності, справедливості, братерства, рівності, освіченості. Воно стало теоретичним підґрунтям духовності, релігійності, вогнищем давньої української мови і культури, становило аксіологічну опозицію існуючій системі.

Список використаних джерел

1. Бойко О.Д. Історія України: навч. посіб., 3-тє вид. / О.Д. Бойко. – К. : Академвидав, 2008. – 688 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України з додатками та доповненнями / Укладачі Й.Й. Брояк, В.Ф. Верстюк. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2010. – 736 с.

Article is devoted to issues of theory and history of social communication, the problem of historical interpretation of the terms «Cossack» and «Cossacks», determination of their linguistic nature. A theory of the origin of the Cossacks, with emphasis on the main factors underlying the emergence in society of new social strata. The questions about the new elite axiological opposition existing system.

Key words: cossack, cossacks, terms, historical interpretation, the linguistic essence, information space, a new social stratum, axiological opposition.

УДК [655.413:82-027.63](477.85)»186/191»

О. З. Ножак

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ПЕРЕКЛАДНІ ВИДАННЯ НА БУКОВИНІ II ПОЛ. XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. ЯК СВІДЧЕННЯ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОНТАКТІВ БУКОВИНСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

Проаналізовано передумови й історію видавання перекладної літератури на Буковині у другій половині XIX – на початку XX ст. Увагу звернено на поліетнічну й полімовну картину буковинського краю. На основі фактичного матеріалу доведено роль транснаціональних контактів у розширенні соціальної комунікації.

Ключові слова: перекладне видання, переклад, книга, видавнича справа, Буковина, транснаціональні контакти.

Процеси світової культурної інтеграції відбуваються під впливом багатьох чинників. Один із поширених – перекладання текстів з мови оригіналу на інші мови. Від початку існування друкованих медіа перекладні видання становлять окрему нішу в цій сфері, оскільки налаштовують міжмовні, міжнаціональні й міжкультурні потоки інформації, збагачують культуру народу, на мову якого перекладено твір. З іншого боку, їхня наявність і частка у літературній продукції може свідчити про ширину транснаціональних контактів, про видавничі ідеї, зрештою, про мовні компетенції і смаки перекладачів.

Переклад розуміють як націєтворчий чинник, «феномен на перехресті культур» (трактування Т. Гавриліва [1, с. 7]), як перекладання «не просто з мови на мову, а й з однієї доби на іншу» (його ж [1, с. 32]), як «пересотворення літератури» (термін М. Москаленка [2, с. 5]) і, з іншого боку, як технологічний засіб, що дає можливість прочитати незрозумілі іншомовні тексти. Особливо часто перекладні видання зустрічаються на територіях, де компактно проживають представники різних національностей і відповідно носії різних мов.

Об'єктом нашого дослідження виступають перекладні видання, які з'явилися на теренах Буковини за період від 1860-х років до завершення Першої світової війни (1918 р.). Предмет дослідження – рукописне і друковане перекладання на території Буковини, найдавніші відомі початки якого сягають другої половини XVIII сторіччя. Мета нашої роботи – здійснити огляд українськомовних перекладних видань на Буковині, проаналізувати тенденції, пов'язані з публікуванням перекладів, виявити зв'язок цих тенденцій з поліетнічністю й полімовністю краю.

Варто зауважити, що перекладні видання на Буковині зазначеного періоду ще не були об'єктом окремих цілісних досліджень. Досі вчені залишали невисвітленим цей аспект, аналізуючи здебільшого видавничу потенцію товариств «Руська Бесіда» [3], «Українська Школа» [4], «Союз» [5] та ін., систему книжкових серій, видавничу діяльність окремих осіб тощо. Тим не менш, наявність перекладів у читацькому активі свідчить про те, що місцеві видавці (у нашому випадку – буковинські) намагалися розширити кругозір своїх клієнтів і разом з тим отримати зі своєї справи гідний прибуток, адже, за твердженням М. Тимошика, «в усі часи такі видання вважалися і престижними, й економічно вигідними» [6, с. 335].

Весь перелік книг, виданих рукописним або друкованим способом на Буковині (у місті Чернівці, містечках Вашківці, Вижниця, Кіцмань, у селах Мамаївці, Товтри) нараховує сьогодні близько шестисот найменувань, з